

**SAMARQAND VILOYATI DONCHILIGIDA TARKIBIY O'ZGARISHLAR:
FERMER XO'JALIKLARINING YUKSALISHI VA DEHQON XO'JALIKLARI
HISSASINING KAMAYISHI TAHLILI (2019-2020 YILLAR MISOLIDA).**

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Samarqand filiali

Mamur Saidmurodov

Annotatsiya: *Ushbu maqola Samarqand viloyati 2019-2020 yillar davomida don mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasini tahlil qilishga bag'ishlangan. Rasmiy statistik ma'lumotlarning qiyosiy tahlili asosida xo'jalik toifalari (fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari, qishloq xo'jaligi korxonalari) va ma'muriy hududlar (shahar va tumanlar) kesimida ishlab chiqarish hajmlari (tonnada) va o'sish sur'atlaridagi (%) o'zgarishlar o'rganilgan. Tahlil natijalari ushbu davrda don yetishtirish umumiy hajmining (13.1%) oshganligini ko'rsatdi, bu asosan fermer xo'jaliklari hissasining sezilarli darajada (17.4%) ko'payishi hisobiga yuz bergan. Aksincha, dehqon xo'jaliklarining hissasi keskin (19.7%) kamayganligi, qishloq xo'jaligi korxonalarida esa mo'tadil (15.7%) o'sish kuzatilgan. Shuningdek, tahlil hududlararo jiddiy tafovutlarni aniqladi: ayrim tumanlarda juda yuqori o'sish sur'atlari qayd etilgan bo'lsa, boshqa hududlarda ishlab chiqarish pasaygan. Natijalar viloyat donchilik sohasida yirikroq fermer xo'jaliklari tomon tarkibiy siljish jarayoni kechayotganini ko'rsatadi va xo'jalik toifalari hamda hududlar bo'yicha farqlanuvchi tendensiyalarni hisobga oluvchi differentsiallashgan agrar siyosat zarurligini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *don ishlab chiqarish, qishloq xo'jaligi, Samarqand viloyati, O'zbekiston, dinamika, fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari, qishloq xo'jaligi korxonalari, qiyosiy tahlil, hududiy tafovutlar, o'sish sur'atlari, oziq-ovqat xavfsizligi.*

KIRISH

Jahon miqyosida aholi sonining muttasil o'sib borishi va iqlim o'zgarishlarining kuchayishi sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash global kun tartibidagi eng dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu jarayonda don mahsulotlari insoniyat ratsionining asosini tashkil etishi, chorvachilik uchun yem-xashak bazasi bo'lib xizmat qilishi hamda ko'plab sanoat tarmoqlari uchun xomashyo ekanligi bilan strategik ahamiyat kasb etadi. Dunyoning ko'plab mamlakatlari qatori O'zbekiston uchun ham don mustaqilligiga erishish va aholining asosiy turdagi oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojini barqaror qondirish iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikning muhim sharti hisoblanadi. Mustaqillik yillarida O'zbekistonda agrar sohada keng ko'lamli islohotlar amalga oshirildi, yerga egalik munosabatlari o'zgartirildi, qishloq xo'jaligini bozor tamoyillari asosida rivojlantirishga qaratilgan qator dasturlar qabul qilindi. Ushbu islohotlarning asosiy maqsadlaridan biri – qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishini modernizatsiya qilish, fermerlik harakatini rivojlantirish va natijada oziq-ovqat, xususan, don mahsulotlari yetishtirish hajmini oshirish va uning samaradorligini yuksaltirishdan iborat bo'ldi.

O'zbekistonda agrar islohotlarning muhim yo'nalishlaridan biri bu sovet davridan qolgan yirik kollektiv xo'jaliklar (kolxoz va sovxozlar) tizimini tugatib, yangi, bozor iqtisodiyotiga mos xo'jalik yuritish shakllarini joriy etish bo'ldi. Natijada, qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining

asosiy subyektlari sifatida fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari va boshqa turdagi qishloq xo'jaligi korxonalari shakllandi. Fermer xo'jaliklari, odatda, uzoq muddatli ijaraga olingan yerlarda tovar qishloq xo'jaligi mahsulotlari yetishtirishga ixtisoslashgan yuridik shaxs maqomiga ega subyektlar bo'lsa, dehqon xo'jaliklari asosan oilaviy mehnatga asoslangan, o'z ehtiyojlari uchun va qisman bozorga mahsulot yetishtiradigan, tomorqa yerlariga ega kichikroq xo'jaliklardir. Qishloq xo'jaligi korxonalari esa turli mulkchilik shaklidagi yirikroq agrofirma, shirkatlar va boshqa tashkilotlarni o'z ichiga olishi mumkin. Bu xo'jalik shakllarining qishloq xo'jaligi yalpi mahsuloti, jumladan, don yetishtirishdagi o'rni va hissasi yillar davomida o'zgarib bordi va bu dinamika mamlakat agrar siyosatining samaradorligi hamda qishloq joylarda ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarning muhim indikatori hisoblanadi.

Samarqand viloyati O'zbekistonning qadimiy dehqonchilik madaniyatiga ega, agrar salohiyati yuqori bo'lgan yetakchi hududlaridan biridir. Viloyatning tuproq-iqlim sharoitlari, suv resurslari bilan ta'minlanganlik darajasi (garchi ayrim hududlarda suv tanqisligi kuzatilsa-da) ko'plab qishloq xo'jaligi ekinlari, shu jumladan, g'alla yetishtirish uchun juda qulay hisoblanadi. Samarqand viloyati an'anaviy ravishda mamlakatning don xirmoniga salmoqli hissa qo'shib keladi va viloyat iqtisodiyotida agrar sektor, xususan, donchilik muhim o'rin tutadi. Aholining asosiy qismi qishloq joylarda istiqomat qilishi va ularning turmush darajasi ko'p jihatdan agrar ishlab chiqarish bilan bog'liqligi ham viloyat uchun don yetishtirish masalasining ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yanada oshiradi. Shu bois, viloyatda don yetishtirish hajmi, uning dinamikasi va tarkibiy o'zgarishlarini o'rganish muhim ilmiy va amaliy vazifadir.

Biroq, so'nggi yillarda Samarqand viloyatida don yetishtirish sohasida muayyan tendensiyalar va muammolar kuzatilmoqda. Mavjud statistik ma'lumotlarning dastlabki tahlili shuni ko'rsatadiki, viloyatda don ishlab chiqarishning umumiy hajmida o'sish kuzatilgan bo'lsa-da (masalan, 2020 yilda 2019 yilga nisbatan 13.1% o'sish qayd etilgan (Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, 2021)), bu o'sish turli xo'jalik toifalari o'rtasida notekis taqsimlangan. Xususan, fermer xo'jaliklari tomonidan don yetishtirish hajmi sezilarli darajada oshgan (17.4% o'sish) bir paytda, dehqon xo'jaliklarida ishlab chiqarish hajmining keskin kamayishi (19.7% pasayish) kuzatilgan (Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, 2021). Bu holat viloyat qishloq xo'jaligida tarkibiy o'zgarishlar ro'y berayotganidan, xususan, don yetishtirishda fermer xo'jaliklarining roli kuchayib, an'anaviy dehqon xo'jaliklarining hissasi qisqarayotganidan dalolat beradi. Ushbu tendensiyaning fundamental sabablari (masalan, yerlarning fermer xo'jaliklari foydasiga qayta taqsimlanishi, dehqon xo'jaliklarining resurslarga ega bo'lish imkoniyatlarining cheklangani, bozor kon'yunkturasining o'zgarishi va h.k.) va uning uzoq muddatli iqtisodiy hamda ijtimoiy oqibatlarini chuqur o'rganish talab etiladi.

Bundan tashqari, don yetishtirishdagi o'zgarishlar viloyatning turli ma'muriy-hududiy birliklari (shahar va tumanlar) kesimida ham bir xilda kechmayapti. Ayrim tumanlarda (masalan, Oqdaryo, Qo'shrabot, Kattaqo'rg'on tumanlarida) 2019-2020 yillar oralig'ida don yetishtirish hajmining juda yuqori sur'atlarda (mos ravishda 157.3%, 139.2%, 127.2%) oshgani kuzatilgan bo'lsa, boshqa hududlarda (Samarqand shahri, Samarqand tumani) pasayish qayd etilgan (Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, 2021). Kattaqo'rg'on shahrida esa 2020 yilda umuman don yetishtirilmagan. Bu kabi keskin hududiy tafovutlarning mavjudligi viloyat miqyosida agrar resurslardan foydalanish samaradorligi, hududlarni ixtisoslashtirish siyosati, investitsion jozibadorlik va mahalliy sharoitlarning (tuproq unumdorligi, suv ta'minoti,

infratuzilma) ishlab chiqarishga ta'sirida jiddiy farqlar borligini ko'rsatadi. Ushbu hududiy nomutanosibliklarning omillarini aniqlash va ularni yumshatish yo'llarini izlash viloyat agrar siyosatining muhim vazifalaridan biridir. Shu o'rinda, mavjud ilmiy adabiyotlar va tadqiqotlarda O'zbekiston agrar sektoridagi o'zgarishlar, fermerlik harakatining rivojlanishi kabi masalalar ma'lum darajada yoritilgan bo'lsa-da, aynan Samarqand viloyati misolida, eng so'nggi davrdagi (xususan, 2019-2020 yillardagi) don yetishtirish dinamikasini xo'jalik toifalari va tumanlar kesimida kompleks va qiyosiy tahlil qiladigan maxsus tadqiqotlar nisbatan kam. Ko'plab tadqiqotlar yoki umumrespublika miqyosidagi umumlashtirilgan ma'lumotlarga yoki uzoqroq yillarni qamrab olgan umumiy tendensiyalarga asoslanadi. Biroq, qisqa muddatli bo'lsa-da, aniq statistik raqamlarga (Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, 2021) asoslangan holda yaqin o'tmishdagi o'zgarishlarni batafsil o'rganish, agrar siyosatdagi o'zgarishlar va bozor kon'yunkturasi bevosita natijalarini baholash uchun muhim ahamiyatga ega. Aynan shu bo'shliqni to'ldirish, ya'ni Samarqand viloyatida 2019-2020 yillardagi don yetishtirish holatini chuqur tahlil qilish ushbu tadqiqot ishining asosiy ilmiy yangiligi va zaruratini belgilaydi.

Ushbu tadqiqot natijalari bir necha jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lishi mumkin. Birinchidan, u viloyat va respublika darajasida agrar siyosatni ishlab chiquvchi va amalga oshiruvchi idoralar uchun qimmatli axborot manbai bo'lib xizmat qilishi mumkin. Xususan, fermer xo'jaliklarining o'sishini rag'batlantirish, dehqon xo'jaliklari duch kelayotgan muammolarni hal etishda differensial yondashuvlarni qo'llash, hududiy nomutanosibliklarni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqishda tadqiqot xulosalaridan foydalanish mumkin. Ikkinchidan, tadqiqot natijalari viloyatda don yetishtirish samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish va pirovardida oziq-ovqat xavfsizligini yanada mustahkamlash bo'yicha amaliy tavsiyalar berishga yordam beradi. Uchinchidan, ilmiy nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot O'zbekiston sharoitida agrar transformatsiya jarayonlari, xo'jalik yuritish shakllarining evolyutsiyasi va ularning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishiga ta'siri haqidagi mavjud bilimlarni boyitadi. Ayniqsa, muayyan hudud misolida qisqa muddatli o'zgarishlarni batafsil tahlil qilish orqali umumiyroq nazariy xulosalar chiqarish yoki gipotezalarni tekshirish uchun empirik material taqdim etadi. Bu esa kelgusida yanada kengroq va chuqurroq tadqiqotlar olib borish uchun zamin yaratadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ushbu tadqiqotning **asosiy maqsadi**–Samarqand viloyatida 2019-2020 yillarda don mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va o'sish sur'atlarining xo'jalik toifalari (jami, fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari, qishloq xo'jaligi korxonalari) hamda ma'muriy-hududiy birliklar (shahar va tumanlar) kesimidagi dinamikasini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Tadqiqot quyidagi asosiy savollarga javob izlashga qaratilgan:

- Samarqand viloyatida 2019 yildan 2020 yilga o'tishda jami don yetishtirish hajmi qanday o'zgardi va bu o'zgarishning miqdoriy ko'rsatkichlari qanday?
- Ushbu davrda fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari va qishloq xo'jaligi korxonalarining don yetishtirishdagi hissi va o'sish sur'atlari qanday dinamikani ko'rsatdi? Ayniqsa, fermer va dehqon xo'jaliklari o'rtasidagi tendensiyalar qanday farqlandi (Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, 2021)?
- Viloyatning qaysi tumanlari va shaharlari don yetishtirish hajmining o'sishi yoki pasayishi bo'yicha eng yuqori va eng past ko'rsatkichlarga ega bo'ldi? Bu hududiy farqlar

xo'jalik toifalari kesimida qanday namoyon bo'ldi (Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, 2021)?

• Dehqon xo'jaliklarida don yetishtirish hajmining kamayishi viloyat miqyosida keng tarqalgan hodisami yoki ayrim hududlarga xos? Ushbu tendensiyaning potentsial sabablari haqida dastlabki farazlarni ilgari surish mumkinmi?

METADALOGIYA

Ushbu tadqiqot O'zbekistonning agrar salohiyati yuqori bo'lgan hududlaridan biri – Samarqand viloyatida don mahsulotlari ishlab chiqarish dinamikasini o'rganishga bag'ishlangan. Don mahsulotlari mamlakat va viloyat oziq-ovqat xavfsizligining strategik asosi hisoblanadi. Qishloq xo'jaligida amalga oshirilayotgan islohotlar, yer munosabatlarining o'zgarishi va xo'jalik yuritish shakllarining diversifikatsiyasi (xususan, fermer va dehqon xo'jaliklari faoliyati) sharoitida don yetishtirish hajmi va tarkibidagi o'zgarishlarni tahlil qilish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. So'nggi yillarda fermer xo'jaliklarining roli oshib borayotgani va dehqon xo'jaliklarining o'rni o'zgarayotgani kuzatilmoqda. Bu o'zgarishlarning viloyatning umumiy don yetishtirish salohiyatiga, hududlararo tafovutlarga va agrar siyosatga ta'sirini baholash ushbu tadqiqotning asosiy dolzarbligini belgilaydi. Ayniqsa, 2019 va 2020 yillar orasidagi qisqa muddatli dinamikani o'rganish orqali yaqin o'tmishdagi tendensiyalarni aniqlash va kelgusi rivojlanish yo'nalishlari bo'yicha dastlabki xulosalar chiqarish imkoniyati mavjud.

Tadqiqotning asosiy maqsadi-Samarqand viloyatida 2019-2020 yillarda don mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi va o'sish sur'atlarining xo'jalik toifalari (jami, fermer xo'jaliklari, dehqon xo'jaliklari, qishloq xo'jaligi korxonalari) hamda ma'muriy-hududiy birliklar (shahar va tumanlar) kesimidagi dinamikasini qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

➤ Samarqand viloyati bo'yicha 2019 va 2020 yillardagi jami don yetishtirish hajmini aniqlash va o'zgarishini baholash.

➤ Har bir xo'jalik toifasi (fermer, dehqon, q/x korxonalari) bo'yicha don yetishtirish hajmlarini va ularning umumiy hajmga qo'shgan hissasini tahlil qilish.

➤ Har bir xo'jalik toifasi bo'yicha 2019 yildan 2020 yilga o'tishdagi o'sish sur'atlarini hisoblash va solishtirish.

➤ Viloyatning shahar va tumanlari kesimida don yetishtirish hajmlari va o'sish sur'atlaridagi tafovutlarni aniqlash.

➤ Don yetishtirish hajmining o'zgarishiga eng katta ta'sir ko'rsatgan xo'jalik toifalari va hududlarni aniqlash.

➤ Kuzatilgan tendensiyalar (masalan, fermer xo'jaliklari hissasining ortishi va dehqon xo'jaliklari hissasining kamayishi) asosida dastlabki xulosalar va muhokamalar uchun zamin yaratish.

Tadqiqot dizayni va yondashuvi Tadqiqot miqdoriy (quantitative) tahlilga asoslangan bo'lib, unda ikkilamchi ma'lumotlar manbalaridan foydalanilgan. Asosiy yondashuv – qiyosiy va deskriptiv (tavsifiy) tahlil hisoblanadi. Ikki yillik (2019 va 2020) ma'lumotlar solishtirilganligi sababli, tadqiqot qisqa muddatli longitudinal (uzunlamasina) elementlarga ega. Tadqiqot dizayni mavjud statistik ma'lumotlar asosida belgilangan davr ichidagi o'zgarishlarni va turli guruhlar (xo'jalik toifalari, hududlar) o'rtasidagi farqlarni tavsiflashga qaratilgan.

Дехқончилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш														
Дон, жами														
тонна														
№	Худудлар	СОАТО	Барча тоифадаги хўжаликлар			шу жумладан:								
						фермер хўжаликлари			деҳқон хўжаликлари			кишлоқ хўжалик корхоналари		
			2019 й.	2020 й.	Ўсish суръати, %	2019 й.	2020 й.	Ўсish суръати, %	2019 й.	2020 й.	Ўсish суръати, %	2019 й.	2020 й.	Ўсish суръати, %
	Самарқанд вилояти	1718	756 040,0	855 179,0	113,1	657 620,0	772 306,0	117,4	87 656,0	70 421,0	80,3	10 764,0	12 452,0	115,7
1	Самарқанд ш	1718401	803,0	712,0	88,7	0,0	0,0	0,0	5,0	17,0	340,0	798,0	695,0	87,1
2	Каттақўрғон ш	1718406	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	1,0	0,0	0,0
	туманлар:													
3	Оқдарё	1718203	82 379,0	129 617,0	157,3	69 055,0	118 686,0	171,9	10 863,0	7 996,0	73,6	2 461,0	2 935,0	119,3
4	Булунгур	1718206	54 489,0	56 552,0	103,8	48 538,0	50 949,0	105,0	5 673,0	5 299,0	93,4	278,0	304,0	109,4
5	Жомбой	1718209	79 000,0	82 582,0	104,5	69 939,0	73 801,0	105,5	6 639,0	6 658,0	100,3	2 422,0	2 123,0	87,7
6	Иштихон	1718212	59 074,0	61 036,0	103,3	49 145,0	53 481,0	108,8	9 437,0	7 297,0	77,3	492,0	258,0	52,4
7	Каттақўрғон	1718215	83 492,0	106 224,0	127,2	69 924,0	92 752,0	132,6	12 928,0	11 962,0	92,5	640,0	1 510,0	235,9
8	Қўшробод	1718216	10 938,0	15 231,0	139,2	10 328,0	14 873,0	144,0	544,0	325,0	59,7	66,0	33,0	50,0
9	Нарпай	1718218	41 983,0	42 391,0	101,0	34 528,0	36 453,0	105,6	7 135,0	5 937,0	83,2	320,0	1,0	0,3
10	Пойарик	1718224	76 676,0	83 936,0	109,5	68 819,0	77 815,0	113,1	7 833,0	6 049,0	77,2	24,0	72,0	300,0
11	Пастдарғом	1718227	110 016,0	120 009,0	109,1	101 472,0	113 127,0	111,5	8 392,0	6 701,0	79,8	152,0	181,0	119,1
12	Пахтачи	1718230	39 933,0	40 061,0	100,3	30 370,0	31 657,0	104,2	7 581,0	5 420,0	71,5	1 982,0	2 984,0	150,6
13	Самарқанд	1718233	15 953,0	12 618,0	79,1	14 694,0	11 714,0	79,7	649,0	430,0	66,3	610,0	474,0	77,7
14	Нуробод	1718235	32 763,0	34 260,0	104,6	28 954,0	30 103,0	104,0	3 428,0	3 407,0	99,4	381,0	750,0	196,9
15	Ургут	1718236	41 432,0	41 711,0	100,7	38 597,0	38 982,0	101,0	2 835,0	2 729,0	96,3	0,0	0,0	0,0
16	Тойлок	1718238	27 108,0	28 239,0	104,2	23 257,0	27 913,0	120,0	3 714,0	194,0	5,2	137,0	132,0	96,4

(Samarqand viloyati statistika boshqarmasi, 2021).

О'zgaruvchilar va ularning tahlili Tadqiqotda quyidagi asosiy o'zgaruvchilar tahlil qilindi:

Bog'liq o'zgaruvchi: Don ishlab chiqarish hajmi (tonnada). Bu asosiy natijaviy ko'rsatkich bo'lib, uning yillar, hududlar va xo'jalik toifalari bo'yicha o'zgarishi o'rganildi.

Mustaqil o'zgaruvchilar (guruhlovchi faktorlar): Yil (2019 va 2020): Vaqt bo'yicha dinamikani ko'rsatadi.

- Hudud (viloyat, shahar, tuman): Geografik farqlanishni tahlil qilish uchun ishlatiladi.
- Xo'jalik toifasi (jami, fermer, dehqon, q/x korxonalari): Ishlab chiqarishning institutsional tarkibini tahlil qilish imkonini beradi.

Hisoblangan o'zgaruvchi: O'sish sur'ati (%). Ushbu ko'rsatkich [(2020 yil hajmi - 2019 yil hajmi) / 2019 yil hajmi] * 100% formulasi asosida hisoblangan (yoki jadvalda tayyor holda berilgan) bo'lib, o'zgarish intensivligini ifodalaydi.

Tahlil usullari Ma'lumotlarni tahlil qilishda quyidagi usullardan foydalanildi:

1. **Tavsifiy statistika:** Har bir yil, hudud va xo'jalik toifasi uchun umumiy ishlab chiqarish hajmlari, absolyut o'zgarishlar (tonnada) va nisbiy o'zgarishlar (o'sish sur'atlari foizda) hisoblandi va umumlashtirildi. Asosiy tendensiyalarni ko'rsatish uchun jami va o'rtacha ko'rsatkichlarga e'tibor qaratildi.

2. **Qiyosiy tahlil:**

- *Vaqt bo'yicha:* 2020 yilgi ko'rsatkichlar 2019 yilgi ko'rsatkichlar bilan solishtirildi.
- *Xo'jalik toifalari bo'yicha:* Fermer, dehqon va qishloq xo'jaligi korxonalarining umumiy ishlab chiqarishdagi ulushi va ularning o'sish sur'atlari o'zaro taqqoslandi.
- *Hududlar bo'yicha:* Eng yuqori va eng past o'sish sur'atlariga ega bo'lgan tumanlar aniqlandi va ular orasidagi farqlar tahlil qilindi.

3. **O'sish sur'atlarini tahlil qilish:** O'sish sur'atlarining absolyut qiymatlari va ulardagi keskin o'zgarishlarga (masalan, Oqdaryo tumanidagi yuqori o'sish yoki Toyloq tumanidagi dehqon xo'jaliklaridagi keskin pasayish) alohida e'tibor qaratildi.

4. **Ekonometrik model imkoniyatlari (cheklangan):** "Natijalar va muhokama" qismida qayd etilganidek, ma'lumotlarning qisqa davrni qamrab olganligi sababli, murakkab ekonometrik modellashirish o'rniga, umumiy ishlab chiqarish o'zgarishiga turli xo'jalik toifalari o'zgarishining ta'sirini baholashga qaratilgan oddiy regressiya modelini qurish

mumkinligi g'oya sifatida ko'rib chiqildi ($\Delta U_{umumiy_i} = \beta_0 + \beta_1 \Delta Fermer_i + \beta_2 \Delta Dehqon_i + \beta_3 \Delta Korxona_i + \epsilon_i$). Biroq, ushbu modelning statistik cheklavlari ham metodologiyada e'tirof etildi.

Tadqiqotning cheklavlari Ushbu tadqiqot metodologiyasi ma'lum cheklavlarga ega:

- **Vaqt oralig'i:** Tahlil faqat ikki yilni (2019-2020) qamrab oladi. Bu qisqa muddatli tendensiyalarni aniqlashga imkon bersa-da, uzoq muddatli dinamikani, barqarorlikni yoki sikllarni baholash uchun yetarli emas.

- **Ma'lumotlarning tabiati:** Faqat miqdoriy ma'lumotlarga (ishlab chiqarish hajmi) asoslanilgan. Kuzatilgan o'zgarishlarning sabablari (masalan, dehqon xo'jaliklarida ishlab chiqarishning kamayishi yoki ayrim tumanlarda keskin o'sishning omillari) ushbu ma'lumotlar doirasida chuqur tahlil qilinmagan. Buning uchun qo'shimcha sifatli tadqiqotlar yoki boshqa iqtisodiy ko'rsatkichlarni jalb etish talab qilinadi.

- **Ekonometrik tahlil cheklavlari:** Kuzatuvlar sonining ($16 \text{ hudud} * 2 \text{ yil} = 32$ umumiy kuzatuv, lekin o'zgarishlarni tahlil qilishda faqat 16 ta farq) va vaqt oralig'ining qisqaligi murakkab va statistik jihatdan mustahkam ekonometrik modellarni qo'llashni cheklaydi.

- **Fokus doirasi:** Tahlil faqat don mahsulotlariga qaratilgan bo'lib, viloyat qishloq xo'jaligining boshqa muhim tarmoqlarini qamrab olmaydi.

Ushbu cheklavlarga qaramay, qo'llanilgan metodologiya belgilangan maqsad va vazifalarga erishish, Samarqand viloyatida 2019-2020 yillardagi don yetishtirish bo'yicha asosiy tendensiyalarni, xo'jalik toifalari va hududlar kesimidagi muhim o'zgarishlarni aniqlash hamda dastlabki muhokamalar uchun faktik asos yaratish imkonini berdi.

Natijalar va muhokama

Samarqand viloyatida don ishlab chiqarish hajmining xo'jaliklar toifalari bo'yicha taqqoslama tahlili (2019-2020 yillar)

Xo'jalik Toifasi	2019 yilda Ishlab Chiqarish (tonna)	2020 yilda Ishlab Chiqarish (tonna)	Mutlaq O'zgarish (tonna)	Nisbiy O'zgarish (%)
Fermer xo'jaliklari	657,620	772,306	+114,686	+17.4%
Qishloq xo'jaligi korxonalari	10,764	12,452	+1,688	+15.7%

Dehqon xo'jaliklari	87, 656	70,42 1	- 17,235	-19.7%
Jami Viloyat Bo'yicha	756 ,040	855,1 79	+99,1 39	+13.1%

Tahlil natijalariga ko'ra, Samarqand viloyatida 2020 yilda jami don ishlab chiqarish hajmi 2019 yilga nisbatan 13.1 foizga yoki 99,139 tonnaga oshib, 855,179 tonnani tashkil etgan. Bu o'sish asosan **fermer xo'jaliklari** hissasiga to'g'ri keladi. Ularda don yetishtirish 17.4 foizga (657,620 tonnadan 772,306 tonnagacha) oshgan. **Qishloq xo'jaligi korxonalari** tomonidan yetishtirilgan don hajmi ham 15.7 foizga (10,764 tonnadan 12,452 tonnagacha) o'sgan. Biroq, **dehqon xo'jaliklarida** ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada, ya'ni 19.7 foizga (87,656 tonnadan 70,421 tonnagacha) kamayganligi kuzatildi. Bu shuni ko'rsatadiki, viloyatda don yetishtirishda fermer xo'jaliklarining roli ortib, dehqon xo'jaliklarining hissasi kamayish tendensiyasiga ega.

Hududlar kesimida tahlil qilinganda, eng yuqori o'sish sur'atlari **Oqdaryo** (157.3%), **Qo'shrabot** (139.2%) va **Kattaqo'rg'on** (127.2%) tumanlarida qayd etilgan. Ayniqsa, Oqdaryo tumanida fermer xo'jaliklarida ishlab chiqarishning 171.9% ga oshishi umumiy keskin o'sishga sabab bo'lgan. Aksincha, Samarqand shahri (88.7% ga tushgan) va Samarqand tumanida (79.1% ga tushgan) ishlab chiqarish hajmlari kamaygan. Kattaqo'rg'on shahrida esa 2020 yilda umuman don yetishtirilmagan (2019 yilda 1 tonna bo'lgan).

Ba'zi tumanlarda xo'jalik toifalari bo'yicha qiziqarli dinamika kuzatilgan. Masalan, **Toyloq** tumanida fermer xo'jaliklarida don yetishtirish 120.0% ga oshgan bir paytda, dehqon xo'jaliklarida bu ko'rsatkich atigi 5.2% ni tashkil etib, keskin kamaygan. Bu holat ayrim hududlarda dehqonchilik faoliyatining fermer xo'jaliklari foydasiga transformatsiya bo'layotganidan dalolat berishi mumkin.

Taqdim etilgan ma'lumotlar (ikki yil va bir nechta hudud) panel ma'lumotlar xususiyatiga ega bo'lsa-da, faqat ikki yillik kuzatuv murakkab ekonometrik modellarni (masalan, qat'iy yoki tasodifiy effektli modellar) ishonchli baholash uchun yetarli emas.

Oddiyroq yondashuv sifatida, tumanlar bo'yicha umumiy ishlab chiqarish hajmining o'zgarishiga (ΔY) turli xo'jalik toifalaridagi ishlab chiqarish o'zgarishining (ΔX) ta'sirini baholash uchun quyidagi kabi regressiya modelini qurish mumkin (bu yerda 'i' tumanni bildiradi):

$$\Delta Y_{umumiy_i} = \beta_0 + \beta_1 \Delta X_{fermer_i} + \beta_2 \Delta X_{dehqon_i} + \beta_3 \Delta X_{qishloq_xo'jalik_korxonalar_i} + \varepsilon_i$$

Biroq, kuzatuvlar sonining kamligi (16 ta hudud) tufayli bunday modeldan olingan natijalarning statistik ahamiyati va umumlashtirish imkoniyati cheklangan bo'ladi. Shu sababli, ushbu tahlilda asosiy e'tibor kuzatilgan tendensiyalarning tavsifiy va qiyosiy tahliliga qaratildi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, viloyatda don ishlab chiqarishning umumiy o'sishi dehqon xo'jaliklaridagi pasayishga qaramay, asosan fermer xo'jaliklari va qisman qishloq xo'jaligi korxonalaridagi ijobiy dinamika hisobiga ta'minlangan.

XULOSA

Ushbu tadqiqot Samarqand viloyatida 2019-2020 yillar oralig'ida don mahsulotlari ishlab chiqarish hajmining xo'jalik toifalari va ma'muriy hududlar kesimidagi dinamikasini qiyosiy tahlil qilishga qaratildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, ushbu qisqa davr mobaynida viloyatda jami don yetishtirish hajmi sezilarli darajada (13.1%) oshgan. Bu ijobiy o'zgarish asosan fermer xo'jaliklari faoliyati samaradorligining ortishi (17.4% o'sish) hamda qishloq xo'jaligi korxonalari hissasining bir muncha ko'payishi (15.7% o'sish) hisobiga ta'minlangan.

Shu bilan birga, tadqiqot don yetishtirishda dehqon xo'jaliklarining ulushi va hajmining keskin (19.7%) kamayganligini aniqladi. Bu holat, fermer xo'jaliklari ulushining ortishi bilan birgalikda, viloyat donchiligida ishlab chiqarishning yirikroq, tovar xo'jaliklari tomon tarkibiy siljish jarayoni kechayotganidan dalolat beradi. Hududlararo tahlil esa don yetishtirish dinamikasida katta tafovutlar mavjudligini ko'rsatdi: ayrim tumanlarda (Oqdaryo, Kattaqo'rg'on, Qo'shrabot) juda yuqori o'sish sur'atlari qayd etilgan bo'lsa, boshqa hududlarda (Samarqand shahri va tumani) pasayish kuzatildi.

Ushbu natijalar viloyat agrar siyosatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Xususan, fermer xo'jaliklarini yanada qo'llab-quvvatlash bilan birga, dehqon xo'jaliklari faoliyatidagi pasayish sabablarini o'rganish va ularning transformatsiyasiga ko'maklashish, shuningdek, hududiy nomutanosibliklarni kamaytirishga qaratilgan chora-tadbirlarni ishlab chiqish zarur.

Tadqiqotning qisqa vaqt oralig'ini (ikki yil) qamrab olganligi va kuzatilgan o'zgarishlarning fundamental sabablarini ochib bermaganligi uning asosiy cheklolari hisoblanadi. Kelgusi tadqiqotlarda uzoqroq davrni tahlil qilish, dehqon xo'jaliklari faoliyatining pasayishi va hududiy tafovutlarning omillarini aniqlash uchun qo'shimcha iqtisodiy ko'rsatkichlar va sifatli tahlil usullarini jalb etish maqsadga muvofiqdir.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Abdullayev, I. (2019). *O'zbekistonda agrar islohotlar va fermer xo'jaliklarining rivojlanishi*. Fan nashriyoti.
2. Ahmedov, R. T. (2020). Samarqand viloyati agrar sektorining iqtisodiy salohiyati va undan foydalanish samaradorligi. *Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar*, (3), 112-125.
3. Babajanov, D., & Hasanov, Sh. (2018). Food security challenges and agricultural reforms in Uzbekistan. *Central Asian Journal of Economic Studies*, 12(4), 45-60.
4. Eshmuradov, B. E. (2017). *Dehqon xo'jaliklarining qishloq joylarda bandlikni ta'minlashdagi o'rni (Samarqand viloyati misolida)* [Iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi]. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.
5. G'aniyev, A. G. (2021). O'zbekistonda donchilik sohasini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari. *Agrar iqtisodiyot*, (1), 34-41.
6. Hasanov, F. U. (2019). Impact of land reform on agricultural productivity in transition economies: A case study of Uzbekistan. *Journal of Development and Agricultural Economics*, 11(5), 123-135.
7. Karimov, A. A., & Yusupov, K. (2022). *O'zbekistonda oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning ijtimoiy-iqtisodiy mexanizmlari*. Iqtisodiyot nashriyoti.

8. Mirzayev, N. N. (2018). Fermer xo'jaliklarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish yo'llari. *O'zbekiston qishloq xo'jaligi*, (6), 22-24.
9. Nazarov, Sh. K. (2020). Regional disparities in agricultural development in Uzbekistan: Evidence from Samarkand region. In *Proceedings of the International Conference on Regional Economic Development* (pp. 210-225). Tashkent State University of Economics.
10. Qosimov, J. M. (2021). Samarqand viloyatida g'allachilik klasterlarini tashkil etish va rivojlantirish istiqbollari. *Xizmat ko'rsatish sohasi muammolari*, (2), 88-95.
11. Rashidov, U. R. (2018). *Yer munosabatlarini tartibga solishning qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligiga ta'siri*. Yuridik adabiyot publish.
12. Sattorov, A. O. (2019). Dehqon xo'jaliklarining agrar sektordagi o'rni va rivojlanish muammolari. *Iqtisodiyot: tahlillar va prognozlar*, (4), 50-55.
13. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi. (2021). *O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligi: 2020 yil statistik to'plami*. Davlat statistika qo'mitasi.
14. Саидмуродов, М. "ИҚТИСОДИЁТНИ МОДЕРНИЗАЦИЯШАШ ШАРОИТИДА ҚИШЛОҚ ХУДУДЛАРИДА АҲОЛИ ТУРМУШ ДАРАЖАСИНИ ЯХШИЛАДА КИЧИК БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИКНИНГ АҲАМИЯТИ." *Eurasian Journal of Academic Research* 2.6 (2022): 878-881.